

УДК 821.161.2.09

Лук'яник Л. В.

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАСВОЄННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ НОРМ

Стаття присвячена аналізу категорійного поняття літературних норм (в історичному контексті мовної еволюції, у словниках, у лексико-семантичній системі), які впливають на формування професійної компетентності педагогів-словесників.

Ключові слова: технологія, літературна норма.

Статья посвящена анализу категориального понятия литературных норм (в историческом контексте речевой эволюции, в словарях, в лексико-семантической системе), которые влияют на формирование профессиональной компетентности педагогов-словесников.

Ключевые слова: технология, литературная норма.

The article deals with the analysis of essential concept of literary norms (in historical context of language evolution, in dictionaries, in lexical-semantic system) that has an influence on the formation of professional competence of future philology teachers.

Key words: technology, literary norm.

Актуальність дослідження зумовлена пріоритетними напрямками, викладеними в Законах України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Державному стандарті початкової загальної освіти, Концепції загальної середньої освіти щодо гуманізації освіти, згідно з якою загальноосвітня школа зобов’язана гарантувати державі виконання соціального замовлення – формування національно свідомої мовної особистості, учня-комуніканта, який досконало володіє літературною мовою у будь-якій ситуації спілкування.

Поповнення лексичного складу української мови новими словами та значеннями особливо активізувалося у XXI ст. На сучасному етапі розвитку української мови, коли її лексична система активно поповнюється іншомовними словами, назріла гостра потреба докладно проаналізувати джерела, шляхи й способи проникнення таких запозичень, а також з’ясувати їх доцільність і перспективність функціонування в мові, тобто дати їм фахову нормативну оцінку.

Розглядаємо наукові розвідки вітчизняних лінгвістів за такими проблемами, як:

- теоретичні основи культури мови, процеси нормування: Н. Бабич, В. Ганцов, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, А. Коваль, О. Пономарів, В. Русанівський та ін.;
- теоретичні основи лексикології: А. Грищенко, М. Кочерган, Л. Лисиченко, А. Москаленко;
- практичний аспект урегулювання словникового складу: Б. Антоненко-Давидович, А. Бурячок, С. Головащук, Д. Гринчишин, Н. Дзюбишина-Мельник, С. Єрмоленко, С. Караванський, О. Курило, К. Ленець, Л. Мацько, О. Пономарів, О. Синявський, О. Сербенська, Є. Чак та ін.;
- взаємодія літературної мови й діалектів на лексико-семантичному рівні: А. Поповський, І. Матвіяс та ін.;
- моделювання лексичної системи (діалектної лексики – П. Грищенко).

Процес формування професійної компетентності особистості триває впродовж усього життя людини. На кожному етапі він наповнюється новим змістом, новими організаційно-педагогічними формами й методами, новими потребами і відповідними підходами до інтегрування індивідуальних педагогічно-соціальних, професійно-фахових аспектів життєдіяльності сучасного вчителя-словесника.

В освітній простір активно входять поняття “інтеграція”, “компетентність”, “технологія” тощо. Осброїти сучасного вчителя-словесника методикою їх застосування й покликана ця стаття.

Ми застосовуємо комплексний підхід до норми і ставимо **завдання**: проаналізувати категорійне поняття літературної норми в історичному контексті мовної еволюції, у словниках, у лексико-семантичній системі.

Поряд із зовнішніми чинниками розвиток лексики визначають і внутрішні мовні фактори: характер словотвірного потенціалу; системні взаємозв’язки всередині різних тематичних груп слів; переносне вживання слова зі стилістичною метою. Поповнення лексики відбувається постійно і є одним із виявів життя мови. Ця діяльність (свідома й несвідома) мовців триває з покоління в покоління.

Детальне вивчення особливостей лексичних норм є доступним для всіх, оскільки вони утверджені та відображені у словниках, зокрема “Словнику української мови” в 11-ти томах (1971–1980 рр.), три-томному “Російсько-українському словнику” (1983–1985 рр.), “Орфографічному словнику української мови” (1975 р.), довіднику “Українська літературна вимова і наголос” (1973 р.).

Л. Головата стверджує, що мовна норма – це правила використання слів і словосполучень, які науково обґрунтовані та загальнообов'язкові для всіх мовців. Мовній нормі "підпорядковані всі аспекти норми – лексичні, граматичні, фонетичні, орфоепічні, орфографічні". Дослідниця зауважує, що поняття нормативної літературної мови обумовлює дотримання певних вимог: добір лексики й утворення граматичних форм, правопис і вимову, "це той загальнонародний взірець, до якого повинен прагнути кожний член колективу, що говорить певною мовою" [4, с. 10].

На думку О. Сербенської та М. Волошак, нормативність мовлення залежить від "правильного вибору слова". Одні мовці користуються словниками, інші послуговуються довідниками та посібниками, "орієнтуються на певні авторитети". Але в цьому випадку, на думку лінгвістів, "важливе значення має також суб'єктивний чинник (розвинуте чуття мови, "орієнтація на «звучність» слова, його красу")" [11, с. 17].

А. П. Коваль характеризує літературну норму як "зведення правил, які оберігають літературну мову від проникнення в неї того, що може розхитати її структуру. Ці норми склалися поступово, вони – явище історично змінне" [7, с. 10]. М. Пентиліук під лексичними нормами розуміє "вживання слів у властивому їм значенні та правильне поєднання слів за змістом у реченні і словосполученні" [9, с. 16].

Збагачення словникового фонду відбувається і шляхом припливу номенів, які раніше перебували на периферії літературної мови. Йдеться передусім про окрему категорію лексики – діалектизми.

На перший погляд, діалектизми перебувають у так званій офшорній зоні (що не підлягає нормуванню) мовного простору, проте вони знайшли відображення в загальномовних словниках української літературної мови. Ступінь взаємодії літературної мови й окремих діалектів відбивається на статусі лексичних одиниць, визначає їх місце в лексико-семантичній системі загальнонародної мови. Упродовж поступального розвитку української літературної мови частина діалектизмів асимільована літературною мовою. Аналізуючи говірковий фон української мови, О. Дорошенко зазначає, що мовлення мешканців сільської місцевості характеризується орфоепічними, фонетичними, морфологічними, синтаксичними, стилістичними та лексичними відхиленнями від літературної норми. Так, наприклад, "під час вивчення теми "Наголос" слід акцентувати увагу на словах, які в місцевій говірці мають різке відхилення від граматичної норми, а саме: *озна́ка* (озна́ка), *преди́мет* (преди́мет), *шо́фер* (шо́фер), *чита́ння* (чита́ння), *до́чка* (до́чка), *пּри́ятель* (пּри́ятель), *прово́ді* (прово́ди), *украї́нець* (украї́нець), *оле́нь* (оле́нь), *колі́я* (колі́я), *ім'я* (ім'я), *одина́дцять* (одина́дцять)..." [5, с. 19].

За твердженням В. Шляхової, до "орфоепічних норм... найчастіше... належить вимова сполучень шиплячих та свистячих приголосних звуків". Дослідниця зазначає, що "під впливом орфографії мовці артикулюють їх без урахування звукового оточення. Так, вимовляють [на дощ'і] – замість [на дос'ц'і], [у книжці] – замість [у книз'ц'і]". виправляти ненормативну вимову потрібно на основі усвідомлених учнями знань про особливості артикуляції таких звукових комплексів. Нехтування ж ними призводить до помилок не лише в усному мовленні, а й писемному, оскільки нерідко пишуть його так, "як чується" [13, с. 16].

В. Бадер до лексичних (мовних) помилок зараховує такі, "що пов'язані з порушенням норми на всіх мовних рівнях, використання слів у невластивому для них лексичному значенні: слів-паразитів, жаргонізмів, діалектизмів, вульгаризмів. Сюди ж належать і помилки, що пов'язані з порушенням лексичної сполучуваності слів, лексичні повтори не зумовлені стилістичною функцією, лексичні штампи" [1, с. 54].

В. Русанівський у праці "Збагачення і оновлення мови" зазначає, що "мовні норми – стримують появу новотворів, здатних розхитувати систему, сприяти її перебудові. Ненормативні елементи, переважно слівця різних жаргонів, супроводжують розвиток кожної літературної мови, але завжди проти них ведеться боротьба і, зрештою, вони не тільки не проникають у літературну мову, а зникають і в усному нелітературному мовленні" [10, с. 47].

Питанню засвоєння українських літературних норм на лексичному рівні присвячено дослідження Є. Чак, яка вважає, що "для визначення нормативності мови треба дослідити не тільки правильність лексем, а й доречність вживання їх" [12, с. 5]. Для цього, зауважує дослідниця, слід уникати невластивих українській мові явищ, тобто таких слів як *міроприємство*, (українською *захід*), *любий* (українською *будь-який*), *об'ява* (нормативне *оголошення*), не *приймає*, а *брати участь* і багато інших.

Деколи на уроках виникає запитання: якій формі віддати перевагу під час називання жінок за родом занять та професією. Аналіз словників, проведений Н. Босаківською, засвідчив, що "під впливом усного побутового мовлення у кодифікованій літературній мові постійно зростає кількість нормативних номінацій на означення особи жіночої статі за її фахом чи родом занять з суфіксом *-к-а*" [3, с. 75].

Г. Кацавець та Л. Паламар, слушно зауважують, що "...літературна мова вбирає в себе все найкраще, найцінніше, життєво важливе й типове з діалектної лексики і завдяки цьому збагачується, вдосконалюється. З іншого боку, елементи літературної мови проникають у діалектну лексику і наближають її до загальнонародної мови. Літературна мова дедалі сильніше впливає на місцеві говори і сприяє зближенню їх системи із загальнонародною національною мовою" [6, с. 27].

А. Богуш, С. Хаджирадева, узагальнюючи дослідження з культури мовлення, наголошують, що "... мовні одиниці використовуються з орієнтацією на правила мовних норм орфоепії, парадигматики, синтагматики, в той же час виявляються залежними від законів функціонування, мовотворення" [2, с. 114].

Л. Мацько та Л. Кравець мовними нормами називають "сукупність найбільш традиційних реалізацій мовної системи, повторюваних, відібраних і закріплених у процесі спільної комунікації". Мова завдяки нормам набуває впорядкованості і має характер "загальної обов'язковості". Головними рисами мовних норм "є традиційність, гнучка стабільність, сформована змінами культурно-історичних умов розвитку літературної мови, та варіативність" [8, с. 19].

З огляду на перспективність досліджуваної теми вважаємо доцільними вправи на засвоєння українських літературних норм, як от: вправи на попередження явища інтерференції, спостереження за мовними змінами, переклади текстів, використання порівняльно-зіставного методу, редагування речень, заміну в реченнях діалектних слів літературними відповідниками тощо. Подолання явища інтерференції або змішування, уподібнення двох мов убачаємо в реалізації таких шляхів: вивченні спільних та відмінних рис української та російської мов, порівнянні особливостей відмінювання слів в обох мовах; тренуванні правильної орфоепічної вимови; орієнтації на усну народну творчість, лексикографічні джерела та мову класиків.

Уважаємо, що засвоєння літературних норм є ефективним за умови реалізації таких завдань: спостереження за мовленням учнів; опрацювання словників, методичних посібників і дидактичного матеріалу для оволодіння лексичними нормами; редагування текстів, заміна мовленнєвих невірностей нормативними варіантами; виконання творчих завдань пошукового характеру з добром нормативних лексичних одиниць.

Нехтування українських літературних норм призводить до спотворення мови. Розширенню діапазону засвоєння нових лексичних норм сприяє включення вже апробованих слів до реєстру чергового видання тлумачного словника літературної мови або видання окремого тому як доповнення до такого словника; фіксація неологізмів у спеціальних словниках нових слів, які відображають розвиток лексичного складу мови за визначений проміжок часу; подання нових лексем у словнику на тлі іншої пасивної лексики (діалектизмів, регіоналізмів, екзотизмів, варваризмів, жаргонізмів), що засвідчує обмежене функціонування нового слова.

Цілеспрямована та систематична робота над формуванням нормативності українського мовлення учнів обумовлює правильність, виразність, багатство словникового запасу, точність, доречність мовлення.

Література:

1. Бадер В. І. Класифікація помилок у мовленні молодших школярів / В. І. Бадер // Рідна школа. – 1999. – №9. – С. 53–55.
2. Богуш А. М. К вопросу о культуре речевого общения / А. М. Богуш, С. К. Хаджирадева // Гуманітарна освіта і проблеми виховання молоді : мат. і метод. рек. Всеукр. наук.-практ. конф., 14–15 березня 1995 р. – Херсон, 1995. – Вип. 1. – 127 с.
3. Босаківська Н. Л. Директор – директорка – директорша – директриса / Н. Л. Босаківська // Культура слова. – К. : Наук. думка, 1976. – Вип. 11. – С. 74–80.
4. Головата Л. М. Культура усного і писемного професійного мовлення : посіб. для студентів факультетів фізвиховання / Л. М. Головата. – Тернопіль : Підручники і посібники, 1997. – 192 с.
5. Дорошенко О. А. Робота вчителя-словесника в умовах місцевої говірки / О. А. Дорошенко // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 12. – С. 18–20.
6. Кацавець Г. М. Мова ділових паперів : підручник / Г. М. Кацавець, Л. М. Паламар. – 4-те вид., перероб. і доп. – К. : Алерта, 2008. – 320 с.
7. Коваль А. П. Ділове спілкування : навч. посіб. / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 1992. – 280 с.
8. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : навч. посіб. / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К. : ВЦ "Академія", 2007. – 360 с.
9. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
10. Русанівський В. М. Мова в нашому житті / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1989. – 112 с.
11. Сербенська О. Про можливості мови і культуру слова / О. Сербенська, М. Волошак // Урок української. – 2002. – № 1. – С. 17–19.
12. Чак Є. Д. Складні випадки українського слововживання / Є. Д. Чак. – К. : Рад. школа, 1965. – 127 с.
13. Шляхова В. В. Удосконалення орфоепічних навичок школярів / В. В. Шляхова // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 12. – С. 16–18.